

Ääniä kuilun partaalta

Olet ammatiltasi maantiedon opettaja, eli sinä opetat lapsille maita ja niiden pääkaupunkeja.

Tämäntyyppiset lausahdukset ovat varmasti varsin tuttuja kaikille maantieteen opetuksen parissa työskenteleville, mutta ainakin minulle nämä keskustelun avaukset synnyttävät joka kerta lähes loputtoman päänsisäisen aivomyrskyn. En voi olla korjaamatta tätä virhekäsitystä, mutta korjaaminen ei usein ole helppoa tai yksinkertaista. Välillä tuntuu jopa siltä, etten uunituoreena alan ammattilaisena osaa edes kunnolla tiivistää muutamaan lauseeseen sitä, mitä yleissivistävä koulumaantiede tai koko maantieteen tieteenala oikeastaan on. Tämän johdosta päätin paneutua aiheeseen syvemmillä ja kartoittaa, miten muut maantieteen opetuksen parissa toimivat kollegat asiasta selviytyvät. Tein aiheesta pro gradu -tutkielman, jonka otsikoin rohkeasti ”Koulumaantieteen todelliset perusteet – Aineenopettajien näkemyksiä yleissivistävän maantieteen opetuksen asemasta ja tilasta vuonna 2011” (Härmä 2011). Tutkielmani tehtävänä oli myös selvittää syitä maantieteen tieteenalan ja yleissivistävän koulumaantieteen välillä vallitsevaan *kuiluun*. Vaikka kuilu on ollut aikojen saatossa nykyistä leveämpi, on se helposti havaittavissa edelleen. Yliopistomaailmasta yleissivistävälle opetuskentälle siirtyvän tuoreena maantieteen aineenopettajana roikun tuon kuilun partaalla.

Keskustelupuheenvuoroni ei varsinaisesti edusta kuilun kumpaakaan laitaa, vaan tähtää täysin puolueettomaan keskusteluun. Näin ollen tuntuu perustellulta julkaista tämä paikoin poleeminenkin teksti juuri tieteellisessä julkaisussa – ja ojentaa samalla käsi kohti kuilun vastareunaa. Tarkastelen puheenvuorossani maantieteen yleissivistävään opetukseen ja kyseiseen kuiluun liittyviä huomioita, joita pro gradu -tutkielmassani nousi esille.

Peruskysymykset esiin

Lähdin tutkielmassani liikkeelle perustojen perusteellisesta kartoituksesta: siitä, miten maantieteestä on monien historiallisten vaiheiden saattelemana muodostunut kouluihin yleissivistävä oppiaine. Historian avulla pyrin ymmärtämään nykyisiä koulumaantieteen perusteita ja niihin liittyviä mah-

dollisia epäkohtia syvällisemmin. Ajattelin myös, että tämän perustan päälle olisi helpompaa rakentaa jatkoa: opetusta, jatkotutkimuksia tai vaikkapa aiheeseen liittyvää keskustelua.

Tutkielmani tutkimusongelma pyöri seuraavien laajojen ja monitahoisten kysymysten ympärillä: (1) Mihin tieteensuuntauksiin yleissivistävää koulumaantiedettä pitäisi luokitella? (2) Onko kyseinen luokittelu monimuotoiselle maantieteelle mutkatonta vai onko se edes olennaista? (3) Antaako monimuotoinen maantiede liikaa valtaa opettajien omille henkilökohtaisille intresseille? (4) Millaiseksi opetussuunnitelmien perusteissakin mainittu *maantieteellinen ajattelu* mielletään? (5) Toimivatko opetussuunnitelmien perusteet ylipäätään maantieteen opetuksen lähtökohtina? Tutkimusta aloittaessani oletin, että yleissivistävä koulumaantiede nähdään perinteiden mukaisesti biologian opetuksen aisaparina ja luonnontieteenä, jonka opetusta opettajan omat intressit jossain määrin ohjaavat.

Tein tutkimukseni lähettämällä sähköisen kyselylomakkeen satunnaisotannalla 152 maantieteen aineenopettajalle ympäri Suomea. Sain 63 vastausta, joten osanotto oli varsin hyvä. Kaikki tutkielmaani liittyvät kyselyt ja haastattelut olivat täysin anonyymeja ja luottamuksellisia. Halusin kuitenkin saada tarkempaa tartuntapintaa tuloksiin johtaneista seikoista kysymällä joitain taustoja kartoitettavia tietoja. Näitä olivat muiden muassa vastanneen opettajan valmistumisajankohhta, opiskeluaikoina suoritettu pääaine ja päätöminen opetusaste. Muodostin tutkimukseni vertailuryhmät näiden taustatietojen avulla. Muuten kyselyt koostuivat seitsemästä Likert-asteikollisesta kysymyksestä ja kolmesta avoimesta kysymyksestä. Olin jo aiemmin tehnyt aiheesta pilottitutkimuksen oman vuosikurssini maantieteen aineenopettajaksi opiskeleville kollegoilleni. Samalla sain testattua kyselylomaketta ja hiottua kysymykset vastaamaan tarpeitani. Kyselyjen lisäksi haastattelin vielä kahta täysin eri lähtökohdistta ponnistavaa, maantieteen opettajan työssä vahvasti ansioitunutta, opetuksen ammattilaista. Nämä teemahaastattelut toimivat pääasiassa tulosten analysoinnin apuna ja tätä kautta ne toivat tutkielmaan myös laajempaa näkemystä ja objektiivisuutta.

Kuilu – arka aihe vai kirošana?

Tutkimusprosessin edetessä sain huomata sen, että aihe oli ajankohtainen, osuva ja jopa tunteita nostattava. Yliopistomaantieteen ja koulumaantieteen eroavaisuudet herättivät hyvin kärjekkäitä mielipiteitä jo pilottitutkimusvaiheessa. Myös varsinaisen tutkimusaineistoni avoimissa vastauksissa asiaa kommentoitiin hyvin painokkaasti ja äärevästi. Vastauksista välittyi toistuvasti ajatus, että yliopisto- ja koulumaantieteen välinen kuilu on pikemminkin ominaisuus kuin vika. Sen ensisijaiseksi syyksi oli tulkittavissa maantieteenalan oma identiteettikriisi ja sekalaisuus, ei niinkään esimerkiksi jähmeästi uudistuvaa koulumaailmaa. Tämä niin tiedettä kuin itse tutkimustakin kritisoi-va asenne on varsin ymmärrettävä, koska muutokset (joita tieteen seuraamisesta voisi opettajille koitua) nähdään usein pelottavina hyppyinä tuntemattomaan.

Otin tutkimukseni ensimmäiseksi lähtökohdaksi yleissivistävän koulumaantieteen luokittelun. Valtaosa kyselyyn vastanneista opettajista kallistui määrittelymään yleissivistävän koulumaantieteen enemmän luonnontieteeksi kuin yhteiskuntatieteeksi. Tämä on mielenkiintoista, sillä esimerkiksi perusopetuksen ja lukion opetussuunnitelmien perusteissa ja tavoitteissa maantiedettä kuvataan nimenomaan yhteiskuntatiedettä ja luonnontiedettä tasapuolisesti integroivaksi eikä niiden välistä rajaa vahvistavaksi oppiaineeksi. Myöskään opetussuunnitelmien perusteiden tarkemmin määritellyt oppisisällöt eivät puhu sen puolesta, että jompaakumpaa pitäisi korostaa, vaan luonnontieteelliset ja yhteiskuntatieteelliset aiheet näyttäytyvät kokonaisuudessaan tasavertaisina.

Koulumaantieteen tieteellistä luokittelua käsittelevä kysymykseni oli siis tietynasteinen testi sille, miten perusopetus- ja lukiolain mukaan noudatettavaksi määriteltäviä opetussuunnitelmien perusteita tulkitaan. Halusin jalostaa tulkintoja jatkokysymyksillä, jotka käsittelevät luokittelun haasteellisuutta ja olennaisuutta. Vastauksista selvisi, että luokittelu koettiin pääasiassa haastavaksi ja moniselitteiseksi, mutta samalla olennaiseksi. Vertailuryhmistä etenkin biologian pääaineesta valmistuneet ja perusasteen opettajat näkivät maantieteen olevan osa luonnontieteitä ja he pitivät luokittelua myös huomattavasti olennaisempana kuin maantieteen pääaineesta valmistuneet tai lukioasteen opettajat. Koska biologiasta valmistuneille opettajille luonnontieteet ovat varsin läheisiä, voi opettajien omien intressien ja vahvuusalueiden tulkita vaikuttavan maantieteen opetuksen ja sen luonteen mieltämiseen.

Opintojeni ja orastavan opettajan urani varrella olen törmännyt toistuvasti keskusteluun maantieteen opettajan roolista arvokasvattajana. Myös elämänkatsomustiedon opettajaksi pätevyityneenä pidän aihetta läheisenä, mutta maantieteen opetuksen liittyviä arvokysymyksiä ja katsomuksellisuutta on käsitelty muuallakin (esim. Cantell ym. 2007: 53). Esimerkiksi ympäristö-, monikulttuurisuus- ja kehitysmaa-aiheet – vain muutamia mainitakseni – pitävät sisällään paljon erilaisia arvoja ja näiden aiheiden käsittely on varmasti tiettyssä määrin katsomuksellista. Tähän liittyen kartoitin, millaiseksi maantieteen opettajat näkevät roolinsa arvokasvattajina ja miten tämä vaikuttaa oppiaineen luokitteluun. Maantieteen luokittelu ”katsomusaineeksi” sai melko yksipuolisen tyrmäyksen. Tämän perusteella maantieteen opetus halutaan mieltää arvoista riippumattomaksi tai kysymyksen asettelu koettiin liian radikaaliksi.

Myös käynnistynyt tuntijakouudistus voi osaltaan vaikuttaa koulumaantieteen aseman mieltämiseen. Luonnontieteiden luokassa maantieteellä olisi perinteisempi rooli systemaattista ajattelua painottavana oppiaineena ja perinteiset kumppanit, kuten biologia. Jos maantiede taas luokiteltaisiin yhteiskuntatieteisiin, voisi esimerkiksi suosittu historia nousta vaaralliseksi vastukseksi mahdollisia luokkakohtaisia valinnaiskursseja valittaessa. Tällöin maantieteen opettajan opetettavat tunnit voisivat vähentyä ja tätä ei varmasti moni, etenkin tuntiopettajana työskentelevä, halua. Tällainen ajattelumalli saattaa vaikuttaa myös osittain saamiini vastauksiin.

Ohjaavtko opetusta opetussuunnitelmien perusteet vai kirjamarkkinat?

Toinen olennainen peruskysymys tutkimuksessani oli se, mikä opetusta pääasiassa ohjaa. Ovatko opetussuunnitelmien perusteet kaiken takana vai löytyykö taustalta myös jotain muuta? Kartoitin aluksi, mitä opetussuunnitelmien perusteista pidetään kaikkein tärkeimpänä: oppisisältöjä vai opetuksen tavoitteita. Suurin osa vastanneista kääntyi kannattamaan tavoitteiden tärkeyttä. Jatkokysymyksessäni kuitenkin irrotin tavoitteet ja oppisisällön opetussuunnitelmien kontekstista selvittämällä, miten tärkeänä oppikirjoja pidetään opetuksessa. Tämän kysymyksen kautta tilanne näyttikin jo aivan toiselta.

Oppikirjat, ja tätä kautta juuri konkreettinen oppisisältö, näyttivät vaikuttavan opetukseen huomattavan paljon. Etenkin nuorten opettajien opetusta kirjat sisältöineen ohjasivat merkittävästi. Toisaalta vanhemmat opettajat ovat voineet oppia vuosikausia käytössä olleiden kirjojen sisällöt jo

ulkoa, ja suuri osa myös heidän opetuksestaan olisi näin peräisin vain tietyistä käytössä olleista kirjasarjoista. Myös lukio-opetuksessa kirjojen merkitys korostui. Tämä selittyy helposti vaikeammilla ja laajemmilla sisällöillä sekä kirjojen profiloitumisella ylioppilaskirjoituksia varten.

Oppikirjan tekijöillä ja kirjamarkkinoilla on siis suuri vaikutus siihen, miten yleissivistävä koulu-maantiede rakentuu ja millainen käsitys opettajille ja oppilaille muodostuu siitä. Rohkenenkin epäillä, että opettajat pyrkivät välttämään uudistuksia ylimääräisen työn pelossa ja mieltävät näin perinteiset opetussisällöt turvallisemmaksi vaihtoehdoksi. Jos jokin kirjakustantaja uskaltaisi olla uudistuksen vahvaa kärkeä, voisi sen myynti romahtaa. Näin ollen on turvallisempaa tehdä sellaisia kirjoja, joita on helppo myydä, vaikka se jarruttaisikin (välittömiin markkinavirtoihin vaikuttamatonta) koulumaantieteen kehitystä. Vaikka väittämäni on kärjistys, tulee muistaa, että oppikirjat ovat pohjimmiltaan vain kirjan tekijöiden tulkintoja opetussuunnitelmien sisällöistä. Oppikirjat ovat hyviä opetusvälineitä ja ne tuovat tietynlaisen jäsennyksen opetukseen, mutta niiden käyttö tai sisältö ei suoranaisesti ole opetussuunnitelmatekstien määrittämää. Lisäksi liiallinen kirjaisidonnaisuus ei välttämättä ole hyväksi opetussuunnitelmien perusteiden tavoitteissakin korostetulle kriittisen ja soveltavan ajattelun kehittymiselle.

Maantieteellinen ajattelu pelastukseksi

Pohdin tutkielmassani, voisiko esittämiäni ongelmia avata maantieteellisen ajattelun käsitteen avulla. Tätä opetussuunnitelmien perusteissakin alati vilahtelevaa termiä on vaikea lähteä määrittelemään aukottomasti. Se voisi kuitenkin olla ankuri, johon koko yleissivistävän koulumaantieteen monitahoinen luonteen voisi kiinnittää. Jos esimerkiksi perusasteen ja biologian pääaineesta valmistuneet sekä vanhemman koulukunnan opettajat (joiden opiskeluaikoina yliopistoissa painotettiin nykyistä enemmän systemaattista luonnonmaantiedettä) mieltävät yhteiskuntatieteen kenttään sijoittuvan soveltavan maantieteen vaikeaksi sen abstraktiuden vuoksi, voisiko juuri maantieteellisen ajattelun tarkempi määrittely auttaa tarttumaan maanteen kaikkiin osa-alueisiin?

Kysyin avoimilla kysymyksillä, miten aineenopettajat ymmärtävät maantieteellisen ajattelun ja mitkä ovat maantieteen opetuksen tärkeimmät tavoitteet. Vastaukset liikkuvat hyvin samoilla linjoilla ja tavoitteita käsittelevä kysymys nähtiin yleensä maantieteellisen ajattelun määrittelyn jatkeeksi. Vastauksissa nostettiin esille paljon konk-

reettisiä oppisisältöjä ja aiheita. Ilmiöiden syy- ja seuraussuhteet sekä alueellisuus nousivat suosituimmiksi teemoiksi, mutta myös ihmisen ja luonnon vuorovaikutus, kulttuurit sekä globaalius mainittiin varsin usein. Monista vastauksista puuttui kuitenkin täysin yhteiskuntatieteellinen puoli. Paikoin nämä vastaukset jatkoivat siis käsitystä maantieteen luonnon- ja yhteiskuntatieteellisen osa-alueen erilaisesta asemasta ja merkityksestä. Toisaalta juuri maantieteellisen ajattelun liittämisen tavoitteisiin antoi viitteitä avarakatseisemmas- ta lähestymisestä niin yleissivistävän koulumaantieteen olemukseen kuin sen luokitteluunkin.

Maantieteellisen ajattelun mieltämistä ja maantieteen opetuksen tavoitteita käsittelevistä kysymyksistä välittyi näkemys siitä, että tieteen ja yleissivistävän koulun välinen kuilu on kavennettavissa, mutta kuilua suoraan käsittelevä kysymys nosti aiheen arkuuden pintaan. Avoimeen kysymykseen ”Missä määrin käsittelet opetuksen taustalla vaikuttavaa tieteenalaa?” sain yleisesti seuraavanlaisia jyrkkiä vastauksia: ”todella vähän”, ”en tietoisesti ollenkaan”, ”ei ole aikaa tällaiseen” ja ”sivulausetasolla”. Aineistostani löytyi myös pitkiä ja hyvin argumentoituja vastauksia, mutta toisinaan kysymykseen vastattiin varsin jyrkästi:

Jaa-a. En ymmärrä kysymystä. [...] Sisällöt tukevat mielestäni hyvin tavoitteiden saavuttamista. Niin opetussuunnitelmissa kuin niitä noudattavissa oppikirjoissakin.

Eräiden tietojen mukaan esim. Joensuun yliopiston nykyinen koulutus ei valmenna tulevia opettajia liki lainkaan koulun maantiedon ja -tieteen kenttäopetukseen. Pelkkä filosofinen snobbailu ei auta, jos tuleva opettaja ei osaa vastata maantieteellisesti seuraavaan kysymykseen: ”Miksi Pohjois-Savon metsissä ei kasva paksummalti banaaneja?”

Vastausten hengestä on helppo löytää maantieteen tieteenalaa kohdistuvaa kritiikkiä. Vaikka yleensä kaikki kritiikki on pääasiassa tervetullutta ja tarpeellista, kritiikin esittämisen tyyli söi tässä yhteydessä sen uskottavuutta. Joka tapauksessa juuri nämä vastaukset raottivat kuilua aivan uudella tavalla ja vastauksista välittyivät jo niin asenteet kuin tunteetkin.

Johtopäätökset ja yhteenveto

Yleissivistävä koulumaantiede seurailee maantieteen tieteenalaa todella verkkaaisesti ja tätä seurantanopeutta voi yleisesti nimittää *kuiluksi*. Tämä kuilu on todellinen, myönnetty ja osittain jopa hiljaa hyväksytty. Yleissivistävän opetuksen ohjenuorana toimivat opetussuunnitelmien perusteet ovat puuttuneet tähän uudistumalla, mutta kuiluun

vaikuttavat muutkin seikat: asenteet ja vahvat perinteet, jotka periytyvät myös uudelle opettajapolvelle, sekä tietty inhimillinen uudistumisen pelko ovat varmasti avainasemassa. Myös opettajien omat intressit välittyvät opetukseen ja tapoihin ymmärtää maantiede yleissivistävänä oppiaineena. Lisäksi eräs hyvin olennainen seikka on vahva kirjaisidonnaisuus ja tarjotun oppisisällön aukoton noudattaminen. Kirjojen sisältöä seuraamalla ei välttämättä jää aikaa pohtia laajempia ja soveltavampia osa-alueita sekä tieteenalan perusteita. Myös lukion ylioppilaskirjoituksiin tähtäävä laaja oppisisältö luo varmasti yleistä painetta kiirehtiä. Tieteen puolelta syytä kuiluun ja maantieteen määrittelemisen ongelmallisuuteen on helppoa etsiä tieteenalan ikuisesta identiteettipainiskelusta, koska onhan maantiede luovunut kautta aikojen tieteen rajuissa ristiaallokoissa milloin minkäkin suunnituksen viitoittamana.

Maantieteellisen ajattelun tärkeys nousi yhdeksi tutkimukseni avainseikaksi. Termiä määrittelemällä kuilua voisi lähteä kuromaan umpeen, mutta määrittely tarvitsisi opettajilta vahvoja itsekriittisiä ja aktiivisia otteita sekä intoa kehittyä työssään. Se vaatisi myös tiettyä kokonaisvaltaista, vastakkainasettelua karsivaa asenteen muutosta niin yleissivistävän opetuksen kuin tieteenkin puolelta.

Tärkeintä on kuitenkin estää kuilun repeytymistä liian leveäksi. Jos kuilua yhdistävä silta katkeaa, kärsii kuilun kumpikin puoli. Pahimmillaan

tuloksena voisi olla alas ajautuva oppiaine ja huonosti tunnettu marginaalinen tieteenala. Olipa kuilun syynä sitten yleissivistävällä opetuskentällä vallitseva uudistusten pelko, opettajien täydennyskoulutuksen puute tai tieteentekijöiden ylimielinen asenne, on asialle tehtävä jotain. Peräänkuulutan asian tiimoilta lisää ennakkoluulotonta ja asiallista keskustelua, jossa kaikki tahot, aina alakoulusta yliopistoon, ymmärtäisivät olevansa saman asian äärellä ja ennen kaikkea yhdessä. Toivoisin tämän keskustelun tavoittavan mahdollisimman monen tieteen ja yleissivistävän opetuksen parissa toimivan tahon. Uskon vakaasti kaikkien toivovan, että oma ala elää ja voi hyvin – jatkosakin.

KIMMO HÄRMÄ

*Historia- ja maantieteiden laitos,
Itä-Suomen yliopisto*

KIRJALLISUUS

- Cantell, H., H. Rikkinen & S. Tani (2007). Maailma minussa – minä maailmassa. Maantieteen opettajan käsikirja. *Helsingin yliopiston soveltavan kasvatustieteen laitos, Studia Paedagogica* 33. 202 s.
- Härmä, K. (2011). Koulumaantieteen todelliset perusteet – Aineenopettajien näkemyksiä yleissivistävän maantieteen opetuksen asemasta ja tilasta vuonna 2011. Pro gradu -tutkielma. 83 s. Historia- ja maantieteiden laitos, Itä-Suomen yliopisto.